

ДІЯЛЬНІСТЬ Є. КОНОВАЛЬЦЯ НАВКОЛО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СЕРПНІ – ЖОВТНІ 1920 р.

Іван Хома

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>
khomaiivan@ukr.net

© Хома Іван, 2019

У статті вперше на основі нових джерел введено в науковий обіг інформацію, що відображає спроби Є. Коновальця в серпні – жовтні 1920 р. розібратись у тому, що відбувалось в українських революційних процесах. Особливо його цікавили настрої та аргументи прихильників більшовиків, настрої серед інтернованих та військовополонених.

Ключові слова: Євген Коновалець, Січові стрільці, армії УНР.

ACTIVITY OF Ye. KONOVALTSA AROUND MILITARY-POLITICAL PROCESSES IN AUGUST-OCTOBER 1920

Ivan Khoma

Institute of the Humanities and Social Sciences
Lviv Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>
khomaiivan@ukr.net

© Khoma Ivan, 2019

In December 1919 the military formation of the Sichovykh stril'tsiv under the command of Ye. Konovalts completed its history. Part of the stril'tsiv continued their activities during the First Winter Campaign, some joined the UGA in Vinnitsa, and those who remained with Ye. Konovalts were interned in a camp in Lutsk. This stage of life and activities of Ye. Konovalts lasted until march 1920. After that he traveled to Vienna with the task of organizing a brigade of Ukrainian military personnel for the UNR army stationed in the Nimets'komu Yablonnomu camp (Czechoslovakia). The difficult political relations between Ukrainian politicians from the western Ukrainian lands and the Dnieper, were not allowed to lead the brigade. In July 1920, after moving to live in Prague, Ye. Konovalts and officers of the sichovykh stril'tsiv decided to prepare for the creation of a new military organization. However, there was no understanding what should be this organization and what should be done in the future in the Ukrainian national liberation movement. At the same time, distancing himself from the UPR army, Ye. Konovalts attempts to understand the military-political situation that emerged, as was the case with the occupied Poles and the Bolsheviks of the Ukrainian lands, and in emigration. In this article, for the first time on the basis of new sources, information is introduced into the scientific circulation, reflecting the attempts of Ye. Konovalts in August-October 1920 to understand what was happening in the Ukrainian revolutionary processes. Especially he was interested in the mood and arguments of the supporters of the Bolsheviks, watching the mood among interned and prisoners of war.

Key words: Yevhen Konovalts, Sichovi stril'tsi, Army of the UPR.

Постановка проблеми. Після поразки Української національної революції 1917–1921 рр., один із рухів, який вийшов з цієї епохи і продовжив боротьбу за державність, організував та очолив Є. Коновалець. В українській історіографії є досить обмежене розуміння діяльності Є. Коновальця серед різних еміграційних військових та політичних груп і

організацій, впливів та настроїв, що дало йому змогу перейти до нових форм національно-визвольної боротьби.

Мета статті – на основі джерельного матеріалу розкрити, що собою являла діяльність Є. Коновальця в серпні – жовтні 1920 р., після того, як він покинув армію УНР. Військово-політичну діяльність станом

на серпень 1920 р., після того як у першій декаді грудня 1919 р. було розформовано Групу Січових стрільців, розкрито в статтях «Євген Коновалець у Луцькому таборі для інтернованих (грудень 1919 – березень 1920 рр.)» та «Останні місяці служби Є. Коновальця в армії УНР» [Хома, 2018; Хома, 2019].

Виклад основного матеріалу. Станом на серпень–вересень 1920 р. особисте дистанціювання Є. Коновальця від керівництва УНР, не означало сходження з дистанції боротьби за українську державність. А. Мельник залишався тим, через кого ще тримались контакти з командуванням армії УНР.

Загалом, стрілецьке середовище, яке перебувало в Празі, Відні та Кошицях, сумнівалося у спроможності діючих військових українських сил та розпоршеного українського повстанського руху на Наддніпрянщині злагоджено та ефективно протистояти більшовикам. Також стрілецькі старшини категорично не сприймали концепцію галицького сепаратизму – самостійності Галичини: «... ми не могли погодитися з тактикою, яку пропагував галицький уряд: не цікавитися справами «Наддніпрянщини» й звернути всю увагу на концепцію самостійної Галичини... Такий погляд різко суперечив цілій стрілецькій ідеології. Тому січово-стрілецькі старшини ... завжди не погоджувались з пропагованим галицьким урядом внутрішньо-українським сепаратизмом та намагалися ділом доводити необхідність найтіснішої співпраці галичан й наддніпрянців» [Коновалець, 2002: 49].

Є. Коновалець, який наступні декілька місяців проживатиме в Празі, не полишав бажання включитись у збройну боротьбу. Однак вважав, що на успіх можна буде розраховувати тоді, коли до війни з більшовиками безпосередньо чи опосередковано долучиться Антанта. Організаційним осередком, де в разі потреби мала б бути відроджена формація Січових стрільців, мали стати дві робітничі сотні в Кошиці, які очолювали старшини січових стрільців Чорній та М. Талпаш.

Попри це, частина старшини січових стрільців, що перебували в Кошицях та навколишніх селах для виконання інших організаційних завдань, після з'їзду «Відпоручників українських військових частин і організацій за кордоном», через чехословацько-польський кордон повернулася у Галичину. 19 серпня М. Талпаш інформував Є. Коновальця, що крім В. Чорнія в Кошицях немає нікого. «Андрух, Романишин, Угрин, Хом'як, Козак і Главач б с.м. перейшли границю». Вони успішно добрались до Стрия, а звідти вирушили до Львова. Щодо настроїв у робітничих сотнях, то повідомляє, що старшини галицької армії «заболіли на повстанчу манію» і заразили нею стрільців 7-ї та 8-ї робітничих сотень. Головну організаційну роль відігравали старшини

О. Вільчинський, Г. Санечко, Яворський, Боярович, О. Заворотнюк і Мартинець, які зосереджуються в Ужгороді і звідти відправляють у Карпати людей для повстання проти поляків. Деякі повертаються до своїх робітничих сотень із «партизанки», через незадовільні умови проживання в горах та більшовицьку риторичку серед організаторів повстання проти поляків. До них втекло 35 січових стрільців. Окрім того, звернув увагу, що в робітничих сотнях є «совети», які «сидять тихо і своє роблять» [Лист М. Талпаша: Течка 5/3].

Частина інтернованих галичан, перейшовши чехословацько-польський кордон, приєдналися 21 серпня до повстання в селі Опорець, що на території Польщі. Повстання підняли місцеві селяни під керівництвом Ф. Бекеша. Цього ж дня було проголошено Бойківську народну республіку. 22 серпня захоплено Лавочне, а 23 серпня залізницею просунулись до Тухлі та Гребенова. Повстанці спробували рухатись у напрямку Стрия для з'єднання з більшовицькою кавалерійською дивізією В. Примакова. Однак 24 серпня дивізія покинула місто. Повстанці змушені були під тиском польських військ відступити до чехословацького кордону і перейти в Закарпаття [Возз'єднання, 1989].

За словами М. Талпаша в листі від 31 серпня до Є. Коновальця, на території Закарпаття їх, приблизно в кількості 600 осіб, чехословацькі війська роззброїли та відправили в табір для інтернованих у Вранові. Також чехословацькі війська роззброїли робітничі сотні в Ужгороді, що планували вийхати на допомогу повстанцям на лінію Сколе – Стрий. Їх також було скеровано до Вранова. Згадує про арешт старшин О. Заворотнюка, І. Лотиша, Б. Збудовського та інших [Лист М. Талпаша: Течка 5/5].

Ю. Отмарштейн у листі від 31 серпня до Є. Коновальця, пише, що заарештовано всіх старшин, які брали участь у повстанні, а також акцентує увагу на арешті О. Заворотнюка, І. Лотиша та Б. Збудовського. Ю. Отмарштейн причиною поразки повстання називає відсутність скоординованих дій між двома центрами підготовки [Лист Ю. Отмарштейна: Течка 3/2]. Згадуючи про це повстання в листі від 9 вересня, Ю. Отмарштейн додає, що поразка пов'язана і з голотою, яка становила більшу частину повсталих, а також згадує ще одного старшину січових стрільців Т. Мамчура, що в Ужгороді був серед організаторів повстання [Лист Ю. Отмарштейна: Течка 3/3].

У листі М. Талпаша, який помилково підписаний 5 серпня 1920 р., інформує, що на територію Закарпаття прибуло приблизно 700 галицьких військових під командуванням А. Кравса, вони здали зброю та інтерновані [Лист М. Талпаша: Течка 5/7]. Ці сили входили до 5-ї Херсонської стрілецької дивізії та розташовувались у районі містечка Городенка, що на

Покутті. 25 серпня галичани під проводом А. Кравса самовільно покинули місце розташування та вирушили на пд.-зх. через Рожнів, Косів на Закарпаття [Думин, 1938]. Окрім того, посилаючись на отриману інформацію від Козака, повідомляє, що зі старшин, які повернулись у Галичину І. Андрух, Романишин та Бабій арештовані поляками та сидять у в'язниці у Львові. Особисто Козак перебуває, без діла, в рідному селі Дмитровичі біля Судової Вишні. Акцентує увагу на словах Козака, що у Львові має бути зібрана «вся стрілецька братія». У цьому контексті М. Талпаш пише, що видав восьми стрільцям гроші для переїзду в Галичину та І. Іванцеві 700 корон. З наявних у нього грошей В. Чорній взяв 150 корон, а щодо передачі грошей у Галичину, то «нема тепер мови» [Лист М. Талпаша: Течка 5/7].

Станом на 11 вересня роззброєні українські військові в Ужгороді, що планували взяти участь у повстанні в Карпатах на території Польщі, повернулись до праці в робітничих сотнях Ужгорода, Кошиць та інших міст. Січові стрільці, що були серед роззброєних, Чичкевич, Вархомин, Савойка та інші повернулись до робітничих сотень В. Чорнія та М. Талпаша. І. Лотиш та Б. Збудовський, колишні старшини січових стрільців втекли після роззброєння. О. Заворотнюка відновили командиром робітничої сотні, однак не в Ужгороді, а приблизно в 70 км на пд.-зх. в Новому Місті на кордоні з Угорщиною [Лист Ю. Отмарштейна: Течка 3/1].

Певна поміркованість і витримка Є. Коновальця була також пов'язана з тим, що члени Стрілецької ради М. Безручко, В. Змієнко, Р. Сушко, І. Рогульський, рідний брат С. Коновалець, а також десятки січових стрільців у складі 6-ї Стрілецької дивізії продовжували воювати проти більшовиків. 10 вересня 1920 р. дивізія, яка до того діяла в складі 3-ї польської армії, наказом командування військ УНР приєдналась до українських частин, що здійснювали контрнаступальні дії [Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów: 85]. 5 жовтня 1920 р. наказом Військ Дієвої армії УНР «За виявленні в боротьбі за самостійність УНР з червоними й чорними московськими імперіалістами, бойові і організаційно-військові заслуги» з колишніх членів Стрілецької ради були відзначені М. Безручко, Р. Сушко та І. Рогульський [Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów: 105].

Інші джерела інформації давали надію, на те, що Антанта таки визнає незалежність УНР. Зокрема, Є. Коновалець запитував через лист В. Беня, який перебував на лікуванні в Бадені (приблизно 40 км на південь від Відня) про його оцінку ситуації та його плани. В. Бень у листі від 30 серпня 1920 р. пише, що після лікування планує повернутись до армії УНР. Мотивами вважає початок переговорів С. Петлюри з Врангелем, який визнає українську незалежність, а

отже, є надія, що УНР визнає і Антанта. Вважає, що більшовики добре знають про ці переговори і тому в разі їхнього успіху також визнають незалежність УНР, але на чолі з В. Винниченком. І це може призвести до «страшної братовбивчої війни». Тому В. Бень планує повернутись до лав армії УНР, а саме до Залізної дивізії. Вважає, що в справі недопущення братовбивчого конфлікту важливу роль мають відіграти і січові стрільці [Лист В. Беня: Течка 6/3]. Вже в листі 7 вересня, В. Бень роз'яснює, що йдеться про військові частини, які «свідомо, холоднокровно і критично поставляться до сучасного нашого питання і зможе паралізувати всі рухи колишніх егоїстів, чи запроданців». «Про війну з большевиками я не думав і не думаю, бо це – абсурд! Мені не війни, а порозуміння і спокою треба!». У цьому листі, В. Бень ділиться отриманою інформацією щодо того, як можуть розгортатись події з огляду на переговори між Польщею та більшовицькою Росією. Щодо Галичини, то між більшовицькою Росією та Польщею є домовленості про надання автономії, а щодо УНР, то Польща поставить питання про визнання незалежності. У цій ситуації Росія буде просувувати В. Винниченка. Завершує лист словами: «Це найновіші чутки-слухи, про наші справи. Коли повернеться полковник Мельник тоді можна буде їх перевірити» [Лист В. Беня: Течка 6/4]. А. Мельник у той час перебував у Варшаві.

Інформація про В. Винниченка зацікавила Є. Коновальця. За детальнішою інформацією звернувся до П. Дідушка, який проживав у Берліні та входив до закордонного бюро УСДРП. 16–27 вересня на засіданні центрального комітету УСДРП П. Дідушка разом із С. Вікулом, В. Левинським та Є. Гуцайлом виключили з партії. Причиною виключення з партії став їхній перехід до комуністів [З українського життя на чужині, 1920]. Відомо, що вони, як і В. Винниченко, мали відношення до створення та діяльності Закордонної групи українських комуністів. На IV Всеукраїнському з'їзді рад у травні 1920 р. В. Винниченка, як члена закордонної комуністичної групи, обрали членом ВУЦВК [Дорошко, 2008].

У серпні 1920 р. Є. Коновалець цікавився в П. Дідушка політичною ситуацією, що склалась. Однак, тоді П. Дідушко через важку хворобу дружини Калини, як він пише в листі від 19 серпня, «... мені ніяк думати про те, що твориться в політичному світі. Ця вся історія вже настільки забрала в мене нервів і енергії, що я загалом ... поза санаторією та всякою біганиною за цією справою нічим не інтересуюся». П. Дідушок подякував Є. Коновальцю за слова підтримки та можливість надати матеріальну допомогу [Лист П. Дідушка: Течка 9/1].

П. Дідушок, пишучи 21 вересня Є. Коновальцю про В. Винниченка, на початку листа дає зрозуміти,

що не слід його переоцінювати: «Винниченко по душі, по серцю є соціаліст, але він не марксист й людина без партійної дисципліни ... Його чутка вдача зустрілась на Україні з залізною дисципліною, а не з українськими анархічними елементами, тому також й він не міг знайти собі там місця». Далі посилаючись на інформацію від «самого Д. Мануїльського», описує, що відбувалось: «Після його приїзду, він був прийнятий досить добре Москвою. Йому дійсно пропонували великі посади, але для того, щоби він міг стати до дійсної роботи пропоновано аби прислужився державному й партійному апаратові Росії. Говорено й було бажання, щоби Винниченко став коли не українським Леніним, то бодай Горьким. Але вже сама пропозиція прислужитися організації зустріла з боку Винниченка обурення. Нічого було робити й він виїхав у Харків. Там обкружив себе всякими несерйозними елементами і почав критику – не приступаючи до ніякої роботи. Спочатку пропоновано йому заступником Раковського ... Його хитання і нерішучість довели до того, що він там став смішною особою і відлякнув від себе всіх. ... Винниченко хотів взяти команду в свої руки і будувати винниченківську радянську Україну. І тут зустрівся він зі справою понад свої сили... Його виїзд був таким негайним, як і приїзд ... Для мене й думаю більшості думаючих людей Винниченко як політична особа скінчений чоловік. Це просто хвора людина та й тільки». У кінці листа П. Дідушко, посилаючись на Д. Мануїльського, наголошує, «я абсолютно переконаний, що самостійна Україна буде ... то большевики зроблять її самостійною» [Лист П. Дідушка: Течка 9/3].

У подальшому листуванні П. Дідушко пробує сформулювати позитивне сприйняття державотворчих перспектив радянської влади в Україні. Найбільше про це розписано в листі від 9 листопада, де П. Дідушок зауважує, що отриманий останній лист від Є. Коновальця «...прийшов уже цензурований (перший раз)». Зокрема наголошує на необхідності провести ревізію політичної доктрини побудови української самостійності. У контексті якої ворожі до комуністичного руху українські національні сили «...бачили і бачать, лиш іреденту, яка у кожного народу мусить бути». Натомість убачає, що в революції було два напрямки, демократичний і «диктатури пролетаріату». Власне демократичний провалився, бо «... наша трагедія лежить у тому, що українська революція не витворила свого героя – як це слушно пише Ліпінський... називаючи його диктатором революції, але з другого боку виходить, що такого героя український народ не міг витворити чи дати, зрештою героїзм в історії людства». Другий передбачає йти з Росією і особисто для нього цей шлях «кращий і певніший, бо він скорше доведе до нашої політичної і економічної незалежності». На цьому шляху П. Дідушко вважає, що централізм

Москви не страшний і визнає більшовиків єдиними, хто бореться за економічну самостійність нашої країни [Лист П. Дідушка: Течка 9/8].

Поміж тим, П. Дідушко звертався до Є. Коновальця і з пропозиціями про виконання деяких завдань. 7 вересня П. Дідушок повідомляє, що один із берлінських банкірів, голландський підданий – «давний емігрант з України», шукає людину, яка б перевезла його батьків з Умані до Німеччини або хоча б до Польщі. За цю роботу банкір готовий заплатити 200 тисяч марок, аванс становить 20–30 тисяч на руки [Лист П. Дідушка: Течка 9/2]. Цим банкіром був Юліуш Бармат, відомий у тогочасній Європі фінансовий шахрай. Є. Коновалець не відмовився від цієї пропозиції заробити гроші. Виконання цього завдання було доручено І. Чмолі та І. Кичуну, яким зі слів П. Дідушка «на дорогу» дали 20 тисяч марок [Лист П. Дідушка: Течка 9/6]. Їм не вдалось виконати завдання. П. Дідушок 16 грудня 1920 р. у листі писав Є. Коновальцю: «Праву казати, то я теж не сподівався, щоби Іван і Кичун були настільки несолідними і справу за якою вони їхали трактували так маловажно, побічно і невідповідально» [Лист П. Дідушка: Течка 9/8]. З цього приводу І. Чмола на засіданні Стрілецької ради 11 вересня 1921 р. у Львові у звіті про діяльність, після розформування Січових стрільців, зазначив: «Виїхав на Україну в справі переводу одної рідні. Справа не удалася» [Кучерук, 2002]. Деталі цієї справи не відомі.

6 листопада 1920 р. П. Дідушко звертається за допомогою в поверненні 7200 швейцарських франків у представниці родини Трубецьких, які він їй позичив у Києві в 1919 р. Трубецька перебувала у Варшаві, а П. Дідушку було потрібно дізнатись адрес проживання. Тому просив, щоби Є. Коновалець доручив «своєму чоловікові у Варшаві довідатись про її точне місце перебування». Потребу в цих коштах пояснював тим, що живе з майна, яке заставив або продав [Лист П. Дідушка: Течка 9/5].

Після того, як Є. Коновалець переїхав жити з Праги до Відня, отримав від П. Дідушка прохання, щоби той поінформував його про «всікі сплетні про мене». У тому ж листі, написаному 30 жовтня, П. Дідушко описував про наміри, навчатись в університеті Берліна та переваги цього закладу вищої освіти, адже, на його думку, «це єдине раціональне, що можна на цей момент робити».

М. Талпаш продовжував інформувати Є. Коновальця про становище та настрої в робітничих сотнях Кошиць та Ужгорода. 4 жовтня, передаючи інформацію від Козака зі Львова, пише, що І. Андрух, Романишин та Бабій перебувають у в'язниці за підозрою у шпіонажі. Щодо робітничих сотень, то відзначає втечу наддніпрянців до Праги, де «голосяться в больш. Червоному Хресті – і думають за його посередництвом вертати “домой”» [Лист М. Талпаша: Течка 5/6].

Висновки. Замість висновків у статті передам слова Є. Коновальця, що він зафіксував в одному з листів до «Вельмишановного пана доктора», але прізвища адресата не вказано, як і дати написання немає. З тексту листа можна зробити висновок, що написаний у кінці 1920 р., цей лист таки не був відправлений адресату. Зокрема, в листі є такі слова: «Сам я стараюсь виробити собі свій власний погляд на події». Це «... зіставлення моїх поглядів і думок ...» опирається на те, «... що був наочно свідком всього» [Лист: Течка 54/7].

1. Хома, І. (2018). Євген Коновалець у Луцькому таборі для інтернованих (грудень 1919 – березень 1920 рр.). Історико-культурні студії. Вип. 5. № 1. С. 43–46; 2. Хома, І. (2019). Останні місяці служби Є. Коновальця в армії УНР. *European philosophical and historical discourse*. Вип. 5. № 1. С. 40–47; 3. Коновалець, Є. (2002). Причинки до історії української революції. Львів, 62 с.; 4. Лист М. Талпаши. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 5/3; 5. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною (1989), За редакцією Ю. Сливки. Київ: Наукова думка. С. 55; 6. Лист М. Талпаши. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 5/5; 7. Лист Ю. Отмарштейна. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 3/2; 8. Лист Ю. Отмарштейна. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 3/3; 9. Лист М. Талпаши. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 5/7; 10. Думин, О. (1938), 5-та Херсонська стрілецька дивізія та її перехід на Закарпаття в серпні 1920 р. За державність. Збірник 9. Варшава. С. 89–91; 11. Лист Ю. Отмарштейна. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 3/1; 12. *Centralne Archiwum Wojskowe, Warszawa-Rembertów*. O. 3., *срп.* 23 Арк. 85; 13. Лист В. Бєня. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 6/3; 14. Лист В. Бєня. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 6/4; 15. З українського життя на чужині. Воля. 16 жовтня 1920. Т. 4. Ч. 3. С. 165; 16. Дорошко, М. (2008). *Нomenclatura: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.)*. Монографія. Київ, Ніка-Центр, С. 174; 17. Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 9/1; 18. Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 9/3; 19. Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 9/8; 20. Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 9/2; 21. Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 9/6; 22. Кучерук, О. (2002). Протокол засідання Стрільцької ради 10–12 вересня 1921. *Воєнна історія*. № 1. С. 138; 23. Лист П. Дідушка. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 9/5; 24. Лист М. Талпаши. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада).

Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 5/6; 25. Лист. Осередок української культури і освіти (Вінніпег, Канада). Архів. Фонд Євгена Коновальця № 307/19. Течка 54/7.

References

1. Khoma, I. (2018). *Yevgen Konovalets in the Lutsk camp for the internists (december 1919 – march 1920)*. *Historical and Cultural Studies*, Vol. 5, Is. 1. P. 43–46; 2. Khoma, I. (2018). *Latest months of Ye. Konovaltsii's service in the armed forces of the Ukrainian people's republic*. *European philosophical and historical discourse*. Vol. 5, Is. 1. P. 40–47; 3. Konovalets, Ye. (2002). *Reasons for the history of the Ukrainian revolution*, Lviv, 62 p.; 4. Letter by M. Talpasha. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation. No. 307/19. Folder 5/3; 5. *Reunification of Western Ukrainian lands with Soviet Ukraine (1989)*, edited by Y. Slyvka. Kyiv: Scientific thought. P. 55; 6. Letter by M. Talpasha. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 5/5; 7. Letter by Y. Omarshyteyn. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 3/2; 8. Letter by Y. Omarshyteyn. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 3/3; 9. Letter by M. Talpasha. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 5/7; 10. Dumin, O. (1938). *5th Kherson Artillery Division and its transition to Zakarpattia in August 1920. For statehood*. Collection 9. Warsaw. P. 89–91; 11. Letter by Y. Otmarshiteyn. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 3/1; 12. *Central Archives Wojskowe, Warszawa-Rembertów*. O. 3., Sp. 23 arch. 85; 13. Letter B. Ben. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 6/3; 14. Letter B. Ben. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 6/4; 15. *From Ukrainian life in a foreign country*. Volya. October 16, 1920. Part.4. Is. 3. P. 165; 16. Doroshko, M. (2008). *Nomenclature: the leading leadership of Soviet Ukraine (1917–1938)*. Monograph. Kyiv, Nika-Center, P. 174; 17. Letter by P. Didushka. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 9/1; 18. Letter by P. Didushka. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 9/3; 19. Letter by P. Didushka. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 9/8; 20. Letter by P. Didushka. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 9/2; 21. Letter by P. Didushka. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 9/6; 22. Kucheruk, O. (2002). *Protocol of the meeting of the Striletskoyi rady September 10–12, 1921*. *Military history*. No. 1. P. 138; 23. Letter by P. Didushka. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 9/5; 24. Letter by M. Talpasha. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 5/6; 25. Letter. *The Ukrainian Culture and Education Center (Winnipeg, Canada)*. Archives Yevhen Konovalets Foundation No. 307/19. Folder 54/7.